

**RÓMAI JOG ÉS
A MAGÁNJOG FEJLŐDÉSE EURÓPÁBAN**

Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára

**Szerkesztette
Jakab Éva**

Szeged, 2011

P. SZABÓ BÉLA

Papinianus, a tragikus színpadi hős „Történeti tényállások”

I.

Meglehetősen ritka jelenség a világirodalom történetében, hogy egy a „magas irodalom” körébe sorolt mű kizárólagos főhőse egy jogász. Bár a sziléziai Andreas Gryphius, a XVII. század egyik legjelentősebb német barokk költőjének drámája, az *Erőslélkű jogtudós, avagy a haldokló Aemilius Paulus Papinianus – szomorújáték* (*Großmütiger Rechtsgelehrter oder Sterbender Aemilius Paulus Papinianus: Trauerspiel*) elsősorban nem egy jogász szakmai tevékenységéről, sőt nem is az életéről, hanem a haláláról szól, mégis érdeklődésre tarthat számot a jog és az irodalom kapcsolatát feszegető olvasók, az irodalmi műveket jogászként/jogtörténészként (is) értelmezők részéről.

Befolyásolja az értelmezést természetesen az, hogy ezúttal a szomorújátékot nem átlagolvasóként értelmezzük, hanem jogászként közelítjük meg. Jogászként pedig jogilag releváns tényeket kell keresnünk, tényállást kell rekonstruálnunk, megoldásokat-válaszokat kell keresnünk (ha vannak) és a megoldásokat értékelnünk kell. Erre jelen esetben csak szűk körben nyílik lehetőségünk, mert – ha nagyon akarjuk – rekonstruálható ugyan egy (jogászi értelemben vett) történeti tényállás a műben, de most elsősorban nem egy irodalmi történeti tényállás értelmezéséről van szó, hanem azon körülmények, indítókok felfejtéséről és megértéséről, melyek a rekonstruált történések mögött állnak.

Bonyolítja helyzetünket, hogy a történések rekonstrukciója kettős szinten kell történjen: midőn ugyanis az olvasó/értelmező történészként határozza meg magát, a szerző pedig a történelemben viszonylag jól ismert vagy feltárható eseményeket ábrázol, elkerülhetetlenül megjelenik a vágy az olvasóban, hogy kiderítse, mennyire tört be a fikció a történelembe. A történész kényszeresen ütközteti a múltra visszanyúló irodalmi mű tényszerű közléseit (tényállításait) a saját maga által feltárt történeti tényekkel: az irodalmi mű – jelen esetben egy dráma – eseménysorának felvázolása mellett (előtt) azon történeti eseményeket is fel kell vázolnia, amelyekre a dráma cselekménye épül.

A következőkben elsősorban azt szeretném bemutatni, hogyan rekonstruálhatjuk mai tudásunk szerint Papininus halálának körülményeit és hogyan (és miért úgy) rekonstruálta azt Andreas Gryphius saját drámaírói céljai eléréséhez?

II.

Előjáróban néhány megjegyzés a korai újkori drámákról és történetfelfogásukról: A korai újkor (dráma) irodalma alapvetően didaktikai irányultságú volt, ez volt az egyik legitimációs alapja. A szerzők számára az előadott események elsősorban követendő példaként (*exemplum*) szolgáltak. A színházi előadás nagyszerű lehetőséget kínált arra, hogy a cselekmények különböző mozgatórugóit, a mögöttük meghúzódó álláspontokat (elsősorban verbalizálva) ütköztessék a szerzők. Fontos vonása volt továbbá a korabeli színdaraboknak, hogy a színpadon szembesített pozíciók korántsem voltak egyenrangúaknak tekinthetők: egyrészt a gyakran alkalmazott kórusok, narrátorok segítették a közönséget a helyes értelmezésben, másrészt – a mai-tól eltérően – a „befogadók” közös értelmezési horizontja előfeltételezett, uniformizált volt. Az események nem megteremtették ezt az értelmezési horizontot, hanem igazolták és alátámasztották azt.

Ezen didaktikai célok mellett a drámák szórakoztatási funkciója szabályszerint csak másodlagos volt. A „színes”, spektakuláris elemek – melyek elsősorban a színpadtechnikai eszközökben manifesztálódtak – csak arra szolgáltak, hogy a tanító és példaértékű tartalmak eredményesebben ragadjanak meg a befogadókban. Ami a közvetített didaktikai tartalmat illeti, az – mondanunk sem kell – meglehetősen homogén volt: a műveltebb rétegek magától értetődő humanisztikus műveltsége és még inkább egyértelmű keresztény szemlélete egy vallásos értékvilágot és ennek megfelelő magatartási elvárásokat előtételt. Eppen ezt kellett a korabeli színháznak minél hatásosabban közvetítenie. Ez alól az igény alól a politika világa sem volt kivétel, sőt a politikai (államéletre és -elméletre vonatkozó) kérdések és konfliktusok meglehetősen komoly szerepet játszottak.¹

A *politica* (a kibontakozó államtudomány)² által érintett – színpadra vihető – kérdések közül talán a zsarnok uralkodó és alattvalói konfliktusát tárgyaló „tyrannus-drámák” voltak a legkeresettebbek és legnépszerűbbek ebben a korban. Az alapp probléma itt általában az volt, hogy az uralkodó vagy egy tisztviselője szembe kerül bizonyos egyetemesen elfogadott szabályokkal, az erkölcsi normák-

¹ W. W. SCHNABEL, *Herrscherliche Willkür und ihre Opfer: Handlungsmuster und Werte horizonte im voraufklärerischen Drama*, in: P. Bendel–Th. Fischer (szerk.): *Menschen- und Bürgerrechte: Perspektiven der Regionen*, Erlangen, 2004. 557–558.

² A hihetetlenül gazdag irodalomból csupán példaképpen: M. STOLLEIS, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland I. Reichspublizistik und Polizeiwissenschaft*, München, 1988. 80–125.; H. REHM, *Geschichte der Staatsrechtswissenschaft*, Darmstadt, 1967. 204–262.; I. FETSCHER–H. MÜNKLER (szerk.), *Pipers Handbuch der politischen Ideen*, Bd. 3. *Neuzeit: Von den Konfessionskriegen bis zur Aufklärung*, München–Zürich, 1985. 23–72. és 101–162.

kal, a keresztény vallás értékeivel, végeredményben az isteni renddel.³ Az adott fikatív konfliktushelyzetek elé állított alattvalók magatartása mintát szolgáltatott a közönség számára, akik azonosulhattak a szereplővel és a – szerző által preferált – helyes magatartásmódról kaphattak tanítást.⁴ A korabeli felfogás szerint az élet egy színjáték, amelyhez az írott dráma, mint játék a játékban viszonyul. Az egyén – a barokk korban újra feltámasztott ókori értelmezés szerint – el kell játssza a rá osztott szerepet a világ színpadán (*theatrum mundi*),⁵ és ezáltal kell pozitív vagy negatív példát mutatnia a nézőközönségnek.

Fontos tény, hogy a barokk kor alkotói szinte ahistorikusan gondolkodtak, és a múlt eseményeinek az adott (múlt) korhoz kötődését alig vették figyelembe: a történelem számukra sokkal inkább olyan figyelemreméltó események forrása volt, amelyek modelljellegű példákkal szolgálhattak, amelyeket a költő kiaknázható művei, drámái megalkotása során. A szerző nem csak szabadon nyúlt a történeti anyaghoz, hanem a forrásokat dramaturgiai szempontok szerint használta, vagyis sűrítette az eseményeket. Tehát a drámákban – csakúgy, mint a drámairodalom korábbi és későbbi korszakaiban – nem pusztán „dramatizált történelem” került előadásra, hanem a kor drámáiban a történeti tényeket kiaknázó, a költő képzeletén és szellemi törekvésein felépülő egységet kell látnunk, amely mindig bizonyos szerzői cél megjelenítése érdekében született meg és került a színpadra.⁶

A mindössze 48 évet megélt jogvégezett és világlátott Andreas Gryphius (1616–1664), aki 14 éven át a sziléziai Glogau városában a sziléziai protestáns rendek *syndicus*a volt, jelentős lírikus és drámaíró volt.⁷ Utolsó, sok tekintetben (de állam-

³ SCHNABEL, (id. m. 1) 558.

⁴ Schnabel alapvetően négy alattvalói magatartás modellt mutat ki: 1. vagy elviseli a zsarnoki önkényt; 2. vagy meg akarja győzni a zsarnokot tettei helytelenségéről; 3. vagy aktívan szembeszáll az önkénnyel; 4. vagy kivonul a konfliktus-helyzetből; SCHNABEL, (id. m. 1) 560–565.

⁵ W. KELLER, *Nachwort*, in: I.-M. Barth (kiad.): *Andreas Gryphius: Großmütiger Rechtsgelehrter oder Sterbender Aemilius Paulus Papinianus: Trauerspiel*, Stuttgart, 2000. 149.

⁶ KELLER, (id. m. 5) 145.

⁷ Andreas Gryphius – a német barokk legjelentősebb lírikusa és drámaírója – 1616-ban született a sziléziai Glogauban egy lutheránus lelkész gyermekeként. A döntő szellemi impulzusokat a szülői ház légköre, a harmincéves háború szenvedései és tanulmányai (1622–36. között a glogau, freustadi és danzigi gimnáziumokban) – elsősorban a leideni egyetemi évek (1638–43) – adták számára. Leidenben – ahová házitanítóként érkezett – ismerkedett meg a Németalföldön ekkor virágzó sztoikus filozófiával, valamint Seneca tragédiáival és néhány jelentős korabeli holland színpadi szerző műveivel. Leidenben (talán az első modern értelemben vehető egyetemen, ahol az oktatás és a független kutatás egyenrangú tevékenységnek számított) egyéb tárgyak mellett jogot is hallgatott. Hosszabb európai utazása (1644–46) során érintette Párizst, ahol Corneille drámáit látta, Rómában megismerte a *commedia dell'arté*t. Előbb Strassburgban, majd Stettinben élt (1647–49), s írta első drámáit (*Leo Armenius*, *Katherina von Georgien*, *Carolus Stuardus*). 1650-ben a sziléziai protestáns rendek *syndicus*a lett Glogauban. Ezen minőségében 1653-ban összeírta és kiadta Glogau város statútumait. Rendkívül eredményes költőként (az 1657-ben megjelent *Cardenio und Celinde*

és jogelméleti kérdésfeltevésében mindenesetre) legérettebb szomorújátékában – amely 1659-ben jelent meg – Papinianusnak sajátos szerepet szánt a *theatrum mundi* deszkáin.

Gryphius szomorújátéka úgy állítja elének Papinianust, mint a jog időhöz nem kötött mártírját. Ugyanakkor természetes, hogy ezen mártíromság sajátos megközelítése bizony időhöz kötött: keresztény és sztoikus elemek képezik az alapját az abszolút monarchiában tevékenykedő állhatatos tisztviselő *exemplumának*, amit Papinianus alakja képvisel.

Gryphius „tanítása” szerint az állhatatosság (*constantia*) nemcsak a világ múlandósága és változósága felett álló sztoikus ember legfontosabb erénye, hanem egyúttal a magát meggyőződéséért feláldozni kész mártír legfontosabb tulajdonsága is. Nála az állhatatosság a „keresztény” mártír erényévé válik, aki mennyei jutalmat kap azért, mert ellenállt a bűnök kísértésének. E felfogás természetesen nem független a kor tapasztalataitól: a mártíromság, mint öncél csak nehezen leplezheti el azt a kiüttalan kétségbeesettséget, amit a kor embere érzett az emberiség leendő sorsára gondolva. Ezért a szomorújáték meghagyja egy bizonyos túlvilági jutalomba vetett remény lehetőségét, s ezt a túlvilági (krisztusi) segítségben látja megvalósulni. A történeti okokból nem keresztény, sztoikus Papinianus Gryphius tollán valójában egy keresztény mártírrá, természeténél fogva keresztény lélekke (*anima naturaliter christiana*) válik, aki kiáll saját jogi és politikai elveiért.

III.

Gryphius drámája⁸ öt felvonásra (*Abhandlung*) tagolt. Az első felvonás elején egy hosszú monológban a főhőst, Papinianust és az őt foglalkoztató problémákat ismerhetik meg a nézők. A pályája csúcán álló jogász és államférfi elsősorban arról elmélkedik, hogy a szerencse forgandó, az ilyen magasságokból könnyű a mélybe zuhanni, ha irigyei – s ennek már látja előjeleit – rosszindulattal fordulnak ellene. A

után) fogott utolsó szomorújátékának, a *Papinianusnak* megírásába, mely 1659-ben jelent meg. Írt több vidámnak tekinthető darabot (*Lustspiel*) is. Mindvégig termékeny irodalmi és közéleti tevékenységének vetett véget az 1664-ben bekövetkezett halál, mely a rendek egyik gyűlésén érte. – Gryphius életének és különösen művészetének hatalmas irodalma van. Lásd alapvetőként M. SZYROCKI, *Andreas Gryphius – Sein Leben und Werk*, Tübingen, 1964.

⁸ Az alábbiakban – akár a főszövegben, akár a lábjegyzetekben – csak rendkívül nyers fordításban adjuk vissza Gryphius sorait. Törekszünk arra, hogy a legjellemzőbb részleteket kiragadva illusztráljuk a szerző gondolatmenetét, vállalva annak ódiumát, hogy méltó fordítás híján csak tartalmilag ismertessük a szereplők mondanivalóját. A néhány megjelölt szöveghely, ahol nem adunk fordítást, illusztrációt szolgálhat azoknak, akik el kívánnak mélyedni a szöveg részleteiben. A szöveg könnyen hozzáférhető a világhálón is: <http://www.lesen.ch/autor/werke/gryphius/papinian/papini11.htm>. Igaz, ezen közlés esetében hiányoznak a pontos szöveghely-megjelölések. Az általunk használt kiadás: A. GRYPHIUS, *Großmütiger Rechtsgelehrter oder Sterbender Aemilius Paulus Papinianus: Trauerspiel*, I.-M. Barth, Stuttgart, 2000.

legfontosabb, amit – saját maga által is érzékelhetően – a szemére vetnek: megközelíthetetlenlensége és megvesztegethetetlensége, a keresztények pártolása,⁹ a két császár közötti feszültségek gerjesztése és törekvés a trónra. A monológban számot ad tetteiről, cáfolandó az ellene suttogva felhozott vádakát. Ennek ellenére látja, hogy a magas pozíció nagy veszélyeket hordoz magában.¹⁰

Hősünk valóban nehéz helyzetben van: az elhunyt császár, Severus az ő gondjaira bízta fiait Bassianust (vagyis Caracallát) és Getát, a két állandóan veszekedő testvért (*im Zwanck verwirrte Brüder*).¹¹ Papinianus sejti már, hogy a társuralkodók konkurenciájából nem sok jó süllhet ki, halálos játékot kényszerítettek rá.¹² A felvonás végén az anyacsászárnő, Julia Domna egyik kamarása Papinianus ígéretét veszi, hogy soha nem fog Getával szemben Bassianus pártjára állani. Papinianus felesége is különleges óvatosságra inti férjét.

A második felvonás elején a – Gryphius által – titkos tanácsosként jelölt Laetus (Bassianus bizalmasa) intrikáiba tekinthetünk be, aki mindenáron meg akarja osztani a társuralkodó testvéreket. Laetus célja az, hogy a testvére félreállítására miatt lehetetlenné vált Bassianus helyett ő maga foglalhassa el majd a trónt. Bassianus tanácsadója uszító szavai ellenére is – apja kívánságát szem előtt tartva – elfogadni látszik hatalmának a kettős uralomból eredő korlátozását.¹³ Amikor azonban egy kinevezési ügyben Geta gondolkodási időt kér, a testvérek vitába keverednek. Bassianus továbbra is meg akarja bízni Celsust Egyiptom kormányzásával, amit azonban Geta – a jelölt alkalmatlansága miatt – nem tart megfelelő megoldásnak. Bassianus ezzel szemben az állam érdekével ellentétesnek látja Celsus visszahívását.¹⁴ A nézeteltérés

⁹ Septimius Severus alatt voltak keresztényüldözések. Gryphius azonban mentesíteni akarja hősét ezek ódiума alól, hiszen nem látja dramatizált személyiségével összeegyeztethetőnek.

¹⁰ I, 13-14: Papinian. *Wie leichte bricht der Fels auff dem er stand gefast | Und reist ihn mit sich ab! bald wird der Gipffel Last.* – „Ha a szirt, amelyen megvetette a lábát, könnyen leomlik, | és magával rántja őt, látszik, hogy a csúcs milyen nagy teher.”

¹¹ I, 39.

¹² I, 246: Papinian. *Zwey Kronen spürt ich dort: Hier furcht' ich eine Leich.* – „Két koronát látok itt, és félek, hogy halál közeleg.”

¹³ II, 55–56: Laetus. *Stamm | Reich und Stab beruht auff dem der erst geboren.* | Bassian. *Der Vater hat uns beyd' auff einen Thron erkoren.* – „Laetus. A törzs, a birodalom és kormány az elsőszülöttön nyugszik. | Bassianus. Apánk kettőnket egy trónra ültetett.”

¹⁴ II, 251–256: Bassian. *Warumb verwirfft man dehn dem Wir Aegypten gönnten? | Geta. Dieneil Wir seinen Geitz nicht mehr vertragen könnten.* | Bassian. *Wird darmit unser Wort und Hand nicht höchst geschertzt? | Geta. Nein! wenn der Fürst was Recht und Fürsten-Wort behertzt.* | Bassian. *So glaubt man daß Wir blind und unbedacht hin schreiben? | Geta. Man soll nicht sonder Rath ein hobes Werck betreiben.* – „Bassianus. Miért veted el azt a férfit, akinek mi Egyiptomot szánjuk? | Geta. Mert kapzsiságát nem bíránk többé elviselni. | Bassianus. Ezzel nem csúfolod meg súlyosan szavunkat és hatalmunkat? | Geta. Nem, ha az uralkodó szívleli a jogot és a fejedelmi szót. | Bassianus. Vagyis úgy gondolod, hogy vakon és meggondolatlanul cselekszünk? | Geta. Nem kellene külön tanács nélkül fontos döntéseket hozni.”

csak olajat önt arra a parázsra, melyet az intrikus Laetus korábban Bassianus testvére elleni heccelésével ébren tartott.¹⁵ A véleménykülönbségek, intrikák és Bassianus egyeduralmi törekvései oda vezetnek, hogy Bassianus – anyjuk szeme láttára – megöli testvérét. Julia kénytelen a fia halála felett érzett fájdalmát elrejtteni, de utóbb megátkozza mostohafiát.

A harmadik felvonás elején Bassianus megbánni látszik tettét és felismeri, hogy Laetus manipulálta őt. Hívét halálra ítélteti, de hamarosan megsemmisíti ítéletét, azonban Laetust kiszolgáltatja Julia véres bosszújának. Amikor bizalmasa (*keäyserliche Bedinete*), Cleander jelentést tesz neki a nyilvános felháborodásról (mind a nép, mind a hadsereg körében) – ami lehetetlenné teheti Bassianus egyeduralmának megszilárdítását – a császár figyelme Papinianus felé fordul. Cleander révén arra akarja rábírní Papinianust, hogy az vezető tisztviselőként igazolja testvére ellen elkövetett tetteinek jogosságát: Cleander emlékezteti Papinianust a császárral szembeni kötelezettségeire, mire amaz hűségét hangoztatja. Cleander ez utóbbira apelálva kéri, hogy egy, a szenátushoz és hadsereghez intézett beszédben (*Red' an Rath und Läger*) magyarázza meg a császár tettét (*den Todschlag zu beschönen*). Papinianus szerint azonban ez a világ és minden uralkodó megcsúfolása lenne. Cleander szerint sokféleképpen meg lehetne magyarázni Bassianus cselekedetét, Papinianus szerint azonban sem az éj, sem az idő nem rejtheti el a valós szándékot, és semmilyen magyarázat nem szépítheti meg a valóságot.¹⁶ Papinianus lelkiismeretével egyszerűen összeegyeztethetetlen tehát egy ilyen „szakvélemény” megfogalmazása,

¹⁵ II, 113–114: Bassian. *Schaut auff den Uebermut der in der Brust entglimmt | Deß Brudern | der als Feind uns zu verderben stimmt.* – „Bassianus. Tekints a testvér keblében fellángoló fennhőzásra, | aki engem ellenségeként akar elveszejteni.” II, 153–154: Bassian. *Wer hilfft? Wer rettet uns auß der verwirrten Noht? | Laetus. Man rettet gantze Reich durch eines Menschen Tod.* – „Bassianus. Ki segít? Ki ment meg bennünket a zavaros helyzetből? | Laetus. Egy ember halála révén az egész birodalmat meg lehet menteni.”

¹⁶ III, 437–446: Cleander. *Drumb soll Papinian mit Rath und Reden beilen.* | Papinian. *Er kan dem Antonin nicht neuen Geist ertheilen.* | Cleander. *Und doch dem Bassian erhalten Ruhm und Stand.* | Papinian. *Er dint dem Bassian mit Hertzzen | Seel und Hand.* | Cleander. *Und weigert sich vor Ihn den Todschlag zu beschönen.* | Papinian. *Wer den beschönen kan; kan Welt und Fürsten höhnen.* | Cleander. *Diß Stück nimmt weil es noch verdeckt vil Farben an.* | Papinian. *O Stück das keine Nacht noch Zeit verdecken kan!* | Cleander. *Darnach man es der Welt wird in die Ohren bringen* | Papinian. *Verblümt es wie ihr wollt; es wird doch heßlich klingen.* – „Cleander. Ezért kell Papinianusnak tanáccsal és szóval gyógyítani. | Papinianus. De ő nem tud Antoninusnak új lelket adni. | Cleander. De mégis őriznie kellene Bassianus hírét és tekintélyét. | Papinianus. Bassianust szolgálja szívvel lélekkel és karjával. | Cleander. És megtagadja, hogy a halálesetet szép köntösbe tüntesse fel. | Papinianus. Aki ezt meg tudja szépíteni, az a fejedelmet és a világot csúfolja meg. | Cleander. Az esetnek sok rejtett árnyalatát lehetne feltárni. | Papinianus. Ezen esetet sem az éj, sem az idő nem rejtheti el. | Cleander. Ami alapján a világ fülének tálalni lehetne az esetet. | Papinianus. Szépítsétek, ahogy akarjátok, utálatosan fog csengeni a magyarázat.”

még akkor is, ha ezzel elveszíti a császár kegyeit. Ezen álláspontok mentén hosszú „elméleti” vita bontakozik ki a beszélők között:¹⁷

CLEANDER. Milyen dühvel fogadja majd a császár az elutasítást.

PAPINIANUS. Feladatom az, hogy a szent jogot ezer fejedelem előtt is érvényesítsem. [...]

CLEANDER. Talán le akarod rombolni az állam épületét?

PAPINIANUS. Inkább, mint hogy a jogot megrövidítsem.

CLEANDER. Aki jogot és rendeleteket alkotja, fel is oldhatja a rendeletet.

PAPINIANUS. De azt a jogot nem, amit a népek akarata állandósít.

CLEANDER. A római táblák felett is eljárt az idő.

PAPINIANUS. Az istenek örök joga azonban mindig termékeny marad. [...]

CLEANDER. Ezt a durva választ vigyem Bassianusnak?

PAPINIANUS. Azt, hogy lelkiismeretem nem hagyja, hogy legyőzzem. [...]

CLEANDER. Ó nagy lélek, súlyos viharokat látok.

PAPINIANUS. A méltó halál édes, a megvetendő élet keserű.

CLEANDER. Igen, ha a halál által valaki a hazát menti meg.

PAPINIANUS. Még inkább, ha általa a jog őriztetik meg a világban.¹⁸

A negyedik felvonásban a Papinianus makacsságán feldühödött Bassianus maga elé citálja az udvarba a *praefectus praetoriót*. De Papinianus véleményét nem változtatja meg sem a korábbi hivatali esküjére való emlékeztetés, sem a hivatalának elvesztésével való fenyegetés. Bassianus levonva a konzekvenciát megfosztja Papinianust hivatalától és címeitől, amit ő nyugalommal fogad.¹⁹ Ekkor azonban a történet új fordulatot vesz: két római katonai parancsnok keresi fel a hivatalától megfosztott Papinianust, és tulajdonképpen katonai zendülés kirobbantására biztatják Bassianus

¹⁷ Gryphius alexandrinusainak szépségét és nyelvi ötletességét a prózai fordítás meg sem kísérelheti visszaadni, de mivel a darab mondanivalója szempontjából fontos rész, az érvek és ellenérvek érzékeltetése még ebben a nem kielégítő formában is hasznosnak tűnik.

¹⁸ III, 473–474. III, 481–487. III, 505–506. III, 513–516.

Cleander. *Wie hitzig wird der Fürst den rauhen Abschlag bören!* | Papinian. *Ich muß das heil'ge Recht vor tausend Fürsten ehren.* [...] | Cleander. *Wil Er sein gantzes Haus mit sich zu grunde stürzten?* | Papinian. *Vil liber | denn das Recht auch umb ein Haar abkürtzen?* | Cleander. *Der Recht und Satzung gibt | hebt offit die Satzung auff.* | Papinian. *Nicht die der Völcker Schluß erhält in stetem Lauff.* | Cleander. *Die Römsche Taffeln selbst sind durch die Zeit vertriben.* | Papinian. *Der Götter ewig Recht ist stets im schwange bliben.* [...] | Cleander. *Soll ich dem Bassian die unsanfft' Antwort bringen?* | Papinian. *Daß mein Gewissen nicht sich von Mir lasse zwingen.* [...] | Cleander. *Ach grosser Geist! Ich seh' ein grimmig Ungewitter!* | Papinian. *Ein herrlich Tod ist süß' | ein schimpfflich Leben bitter.* | Cleander. *Ja wenn man durch den Tod das Vaterland erhält.* | Papinian. *Mebr wenn das Recht dardurch erhalten in der Welt.*

¹⁹ Macrinus – aki a történelem tanúsága szerint Papinianus hivatali utódja lett – kérdésre válaszolva Papinianus kifejti, hogy nem érzi magát kevesebbnek: IV, 327–328.

ellen, biztosítva a hadsereg támogatásáról. Papinianus azonban visszautasítja az ajánlatot, a császár elleni aktív ellenállás számára elképzelhetetlen.²⁰

Az ötödik *Abhandlung* Papinianus „megkísértéseivel” kezdődik. Különböző oldalról és eltérő érvekkel kívánják jobb belátásra bírni az egyes *interlocutorok*. Julia, a gyászoló anyacsászárnő házassági ajánlatot tesz neki, valamint a koronát kínálja, arra az esetre, ha megöli a császárt. Hostilius, Papinianus apja ezzel szemben arra akarja rávenni fiát, hogy engedjen a császár kérésének, és igazolja a közvélemény előtt a testvérgyilkosságot. Ezáltal megmenthetné önmagát, és az állam érdekeit is ez szolgálná leginkább. Azonban minden rábeszélés hiábavaló, megtörik Papinianus ellenállásán.

Ezután Bassianus összeesküvőnek nyilvánítja a korábbi *praefectust*, s azzal vádolja meg, hogy Getat akarta egyeduralomhoz segíteni. Ezen a szemenszedett hazugságon még Papinianus is meglepődik.²¹ Bassianus mindenesetre büntetlenséget ígér az állítólagos hazaárulónak arra az esetre, ha eleget tesz császári akaratának. De Papinianus hajthatatlan marad, s saját fiának kivégzése sem töri meg. Hogy maradék tekintélyét mentse, a császár végül Papinianus megölésére is parancsot ad. A császár lelkiismeretével meghasonulva marad vissza a színen.²²

IV.

Így rekonstruálja a 17. századi drámaíró a másfél évezreddel korábbi eseményeket. A következőkben azt vizsgáljuk, mennyiben feleltethető meg ez a rekonstrukció az általunk ismert „történeti tényállásnak”.

Aemilius Papinianus²³ késő-klasszikus római jogász,²⁴ származása bizonytalan: egyes források afrikai, mások szír eredetre utalnak, de egyik sem bizonyos. Kr. u.

²⁰ IV, 405–408: Papinian. *Jhr jrjt ach Libst | Jhr jrjt. Der Fürst ists der uns schafft | Gesetz auch daß Er feil. Ein unbepfäblte Krafft | Kan zwar (es ist nicht obn) in tißste Laster rennen: | Doch darff ob seiner Schuld kein Untertban erkennen.* – „Tévedtek kedveseim, tévedtek. A fejedelem teremt minket. | Törvényes akkor is, ha téved. Tévedhetetlen erő. | Bár nem mentes a bűnöktől és elkövethet súlyosakat is, | de vétkét egyetlen alattvaló sem tárhatja fel.”

²¹ V, 181–184 és 187–189: Papinian. *Ich starr! und bin verwirrt | ob diser neuen List! Frey aller Schand und Schuld! Komm wer du Kläger bist! Komm wer du zeugen kanst! entdecke mein Verbrechen! Trit vor | der du mich wilt ob solcher That besprechen! ... Mein Fürst! Ich bitt umb Recht! bin Ich zu überweisen; | So fall Ich willigst bin. Man brauche Stabl und Eisen | Und was gerechtes Recht auff Ertz-Verräther setz.* – „Béna vagyok és elképeszt ez az újabb ármány! | Mentés vagyok minden vétéktől! Jöjj, ha vádolni akarsz! | Jöjj, ha bizonyítani tudsz, tárd fel bűnömet! | Lépj elő, ha ilyen cselkedettel akarsz vádolni! [...] Uralkodóm, jogomat követelem, adjanak a jog kezére, | önként vállalom. Verjetez vasra | és [ha bűnös vagyok] sújtson le rám, mint fő áru-lóra az igaz jog.”

²² V, 363–364: Bassian. *Wie wir durch Beil und Stabl zu wütten sind geflissen So wüttet in uns selbst ein rasend toll Gewissen.* – „Ahogy készek voltunk bárdal és vassal dühöngeni, | úgy dühöng bennünk most a vágató örült lelkiismeret.”

²³ Életéről és műveiről lásd W. KUNKEL, *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*, Graz–Wien–Köln, 1967. 224–229.; F. WIEACKER, *Römische Rechtsgeschichte. Zweiter Abschnitt*,

150 körül született és pályafutása kezdetén – Marcus Aurelius uralkodása alatt – a későbbi császárral, Septimius Severussal együtt Cervidius Scaevola jogtudós tanítványa volt.²⁵ Hivatali pályafutását *advocatus fisci*ként kezdte. Septimius Severus alatt a *praefectus praetorio assessor*²⁶ lett, majd a császári kancellária magánbeadványokért felelős hivatalának vezetője (*magister libellorum*),²⁷ s végül a 203 és 205 közötti időtől *praefectus praetorio*, a *praetorianus*-gárda parancsnoka, a császár tulajdonképpeni helyettese, a legmagasabb rangú császári tisztviselő.²⁸

A hagyomány szerint a császárhoz szoros barátság (egyes források szerint sógori kapcsolat)²⁹ fűzte. Ennek volt köszönhető, hogy a császár két fia (Caracalla és Geta) későbbi támogatására, valamint kettejük együtturalkodásának biztosítására kérte meg Papinianust.³⁰ Miután Severus halála után néhány hónappal (a források

München, 2006. 128–130.; F. SCHULZ, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar, 1961. 126., és 296–302.; R. KNÜTEL, *Papinianus, Aemilius (um 150–212)*, in: M. Stolleis (szerk.): *Juristen: Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, München, 2001². 485–486.; K. SALLMANN (szerk.), *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike IV: Die Literatur des Umbruchs – Von der römischen zur christlichen Literatur 117–284. n. Chr.*, München, 1997. 117–121.; VÉCSEY T., *Aemilius Papinianus pályája és művei*, Budapest, 1884.

²⁴ Papinianus legfontosabb műveinek a dogmatikai kérdéseket kazuisztikusan tárgyaló *Quaestionum libri XXXVII* (Paulus megjegyzéseivel) és a szakvéleményeit tartalmazó *Responsorum libri XIX* (Paulus és Ulpianus jegyzeteivel) tekinthető. Ezekhez társul a két könyvből álló *Definitiones* és a házasságtörésről írott, szintén két könyvből álló műve, valamint az útfelügyelőkről írott görög nyelvű munkája. Jogi gondolkodóként ki szokták emelni Papinianus zseniális egyediségét és eredetiségét. Érvelése dogmatikai megalapozottságú, mélyreható és pontos. Az egyik legtalálékonyabb klasszikus kori jogásznak tekintik, aki rendkívül szöfukarul és precízen fogalmazott, stílusa azonban sokszor mesterkéltnek értékelhető. Sok esetben ezek az együttíthatók nehézzé teszik szövegeinek értelmezését. kiemelendő ugyanakkor, hogy talán más jogászoknál gyakrabban jelentek meg nála erkölcsi megfontolások. Vö. H. ANKUM, *Le laconisme extrême de Papinien*, in: *Estudios de Historia del Derecho Europeo. Homenaje al P. G. Martínez Díez. Vol. I.* Madrid, 1994. 43–61. H. ANKUM, *Papinian, ein dunkler Jurist?*, *Orbis Iuris Romani* 2 (1996) 5–32.; U. MANTHE, *Ethische Argumente im Werk Papinians*, *Orbis Iuris Romani* 10 (2005) 143–166.

²⁵ A *Historia Augusta* egyik glosszája szerint. *Hist. Aug. vita Caracallae* 8,3. Vö. KNÜTEL, (i. m. 23) 485. A *Historia Augusta* forrásértékéről ld. alább. A művet a továbbiakban az egyes életrajzok és a fejezetszámok megjelölésével idézzük, a magyar fordítás alapján: *Császárok története (Historia Augusta)*, Debrecen 2003.

²⁶ D. 22,1,3,3 *praefectis praetorii suasi*...

²⁷ D. 20,5,12 pr. ... *libellos agente Papiniano*...

²⁸ *Hist. Aug. vita Severi* 21,8: ... *et praefectum quidem, ne homini per se et per scientiam suam magno deesse< i> et dignitas*... - „azért emelték a testőrparancsnoki tisztségre, hogy ne hiányozzék ez a hivatal neki, aki saját erejéből és tudásával emelkedett fel idáig.” A Septimius Severus-életrajzot Sipos F. fordításában idézzük.

²⁹ A források olvasata szerint nem világos, hogy a császár második felesége volt Papinianus rokona, vagy Papinianus második felesége a császáré.

³⁰ *Hist. Aug. vita Caracallae* 8,3: *et huic praecipue utrumque filium a Severo commendatum, atque ob hoc concordia< e> fratrum Antoninorum f< a>visse*... - „Severus rábízta két fiát, és ezért

egy részében Bassianusnak nevezett) Caracalla megölette Getát – a történetírók által több variációban előadott körülmények között és feltételezhető okok miatt –, Papinianus is áldozatul esett az egyeduralkodó „tisztogatásainak” valamikor 212 első hónapjaiban.

Hogy miért kellett meghalnia Papinianusnak, az a források alapján nem egyértelmű. A Severus halálát követő eseményekről több forrás is az utókorra maradt. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

A *Historia Augusta* elnevezésű császári életrajzgyűjtemény, amely a közfelfogás szerint Kr. u. 330 után keletkezett, s amelyet a többhelyütt tettenérhető fikció és hiányosságai miatt ma már óvatossággal kezelnek. A vonatkozó részek szerzőjének Aelius Spartianust tartják.³¹ Jóval kedvezőbben ítélnéjük meg Cassius Dio Cocceianus (szül. Kr. u. 164.)³² görög nyelvű történeti művét, mivel Caracalla tisztségviselőjeként közvetlen információi lehettek a bennünket érdeklő eseményekről. Szintén értékesnek (bár hibáktól sem mentesnek) tekinthetjük Héródianos (szül. Kr. u. 178/180.)³³ nyolc könyvből álló görög nyelvű történeti munkáját, amely a birodalom történetét Marcus Aurelius és III. Gordianus uralma között tárgyalja, s így képet ad a 3. század első felének történéseiről is.

A források alapján így rekonstruálhatjuk Papinianus halálának körülményeit: Septimius Severus császár 211 februárjában bekövetkezett halála nehéz feladat elé állította – az elhunyt császár bizalmasaként magas polcra jutott – Papinianust: a két utód – akiket a császár még életében *caesar*okként bevont az uralkodásba – békés együtturalkodását (*concordia Augustorum*) kellett biztosítani és fenntartania, illetve megakadályozni bármelyikük egyeduralomra törését.

A császártól kapott megbízatás bizonyos értelemben jogi biztosítékot jelentett Papinianus számára, hogy egyik társuralkodó sem mozdíthatja el őt minden további nélkül hivatalából, hiszen ez csak egyetértésük esetén, illetve csak a másik ellenvétele híján volt lehetséges.³⁴ Egyikük sem tehette tehát saját céljai eszközévé a gárda-parancsnokot.

Papinianus az Antoninus-testvérek egyetértésének volt a híve.” Az Antoninus Caracalla-életrajzot Óbis H. fordításában idézzük.

³¹ R. HANSLIK, *Historia Augusta*, in: K. Ziegler–W. Sontheimer (szerk.): *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, Bd. II. DTV, München, 1979. 1191–93.

³² K. STIEWE, *Cassius* [III. 4], in: K. Ziegler–W. Sontheimer (szerk.): *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, Bd. I. DTV, München, 1979. 1076–1077.

³³ W. SPOERRI, *Herodianos* [2], in: K. Ziegler–W. Sontheimer (szerk.): *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, Bd. II. DTV, München, 1979. 1097.

³⁴ Héródianos 4,4,1: τὸ δὲ μῖσος καὶ ἡ στάσις ἠΰξετο. εἶτε γὰρ ἡγεμόνας ἢ ἄρχοντας ἔδει ποιεῖν, ἐκείτερος τὸν ἑαυτοῦ φίλον προάγειν ἤθελεν, εἶτε δικάζουσαν, τὰ ἐναντία ἐφρόνουσαν, ἐπ’ ὀλέθρῳ τῶν διαζομένων ἔσθ’ ὅτε πλέον γὰρ ἦν παρ’ αὐτοῖς τοῦ δικαίου τὸ φιλόνηκον. – „A gyűlölködés és meghasonlás pedig növekedett. Akár helytartókat, akár magistratusokat kellett kinevezni, mindkettő a saját hívét akarta elővezetni, vagy ha ítélezkettek, ellenkezőképpen döntöttek, volt, amikor a vádlottak pusztulására, mert erősebb volt számukra a viszály az igazságnál.” Héródianos munkáját a fejezetszámok megjelölésével

Feladata arra kötelezte Papinianust, hogy tisztségéből³⁵ fakadó tekintélye súlyával ellene legyen minden egyeduralmi törekvésnek. Ez – forrásaink alapján – azt jelentette, hogy Papinianus a kettős uralom kezdete óta természetes ellenfele volt a régóta egyeduralomra törekvő Caracallának, aki öccse révén megrövidítve érezte magát, ugyanakkor természetes védelmezője lett Getának, aki ki volt téve bátyja alig leplezett ellenszenvének. Caracalla állítólag már Severus életében – mikor a császár és Papinianus Britanniában viseltek hadat – megkísérelte megöletni testvérét, sőt saját atyját is.³⁶

A diarchia kezdetén Caracalla állítólag eltávolította az udvar környezetéből Papinianust, kényszerűen meghagyva azonban tisztségében és rangjában.³⁷ Ebben a nehéz, háttérbe szorított helyzetben Papinianus – annak ellenére, hogy valószínűleg megkísérelte a fivérek közötti közvetítést – nem tudta megakadályozni Geta 212 februárjában bekövetkezett halálát. Geta halála után Papinianus számára egyértelmű lehetett, hogy kinek a rovására kell írnia a fiatal császár halálát. A történeti hagyomány szerint Caracalla egy békülést célzó megbeszélés örve alatt a császárné, Julia Domna rezidenciáján ölette meg *centurió*val az anyja ölére menekülő öccsét.³⁸

idézzük. A magyar fordítás: *A Római Birodalom története Marcus Aurelius halálától*. Ford. Fehér B.–Kovács P. Budapest, 2005.; O. BEHREND, *Papinians Verweigerung oder die Moral eines Juristen*, in: U. Mölk (szerk.): *Literatur und Recht. Literarische Rechtsfälle von der Antike bis in die Gegenwart*, Göttingen, 1996. 256.

³⁵ Bár volt hivatali társa (előbb Q. Maecius Laetus, majd Valerius Patruinus), ezek azonban mind tekintélyben, mint csekélyebb befolyásuk okán messze elmaradtak Papinianustól; BEHREND, (id. m. 34) 256.

³⁶ Cassius Dio (Xiph.) 77,1,3: Τὸν δὲ ἀδελφὸν ἠθέλησε μὲν καὶ ζῶντος ἔτι τοῦ πατρὸς φονεῖσθαι, οὐκ ἠδυνήθη δὲ οὔτε τότε δι’ ἐκείνον οὔθ’ ὕστερον ἐν τῇ ὁδῷ διὰ τὰ στρατεύματα· πᾶν γὰρ εὔνοιαν αὐτοῦ εἶχον, ἄλλως τε ὅτι καὶ τὸ εἶδος ὁμοιότατος τῷ πατρὶ ἦν. – „Testvérét már apja életében meg akarta ölni, de akkor az apa miatt nem tudta végrehajtani, később pedig, a hazaút során azért, mert a hadsereg körében [Geta] igen kedvelt volt, hisz nagyon hasonlított az apjára.” Cassius Dio – a vonatkozó részeiben Xiphilinus által kivonatolt – munkáját a saját fordításunkban idézzük. Dio a történetet részletesebben is leírja, utalva arra, hogy Caracalla az apját is meg akarta ölni. Vö. még Cassius Dio (Xiph.) 76,14,6.

³⁷ Cassius Dio (Xiph.) 77,1,1: καὶ τὰ φρούρια ἐξέλιπε, τοὺς δὲ δὴ οἰκίους τοὺς μὲν ἀπήλλαξεν, ὧν καὶ Παπινιανὸς ὁ ἑπαρχὸς ἦν, τοὺς δὲ καὶ ἀπέκτεινεν „Egyeseket a [Severus] közelebbi környezetébe tartozók közül eltávolított, köztük Papinianust, a *praefectus*t, másokat megölt.” Vö. BEHREND, (id. m. 34) 257.

³⁸ Cassius Dio (Xiph.) 77,2,5: καὶ αὐτὸν πρὸς τε τὴν μητέρα, ὡς εἶδέ σφας, προκαταφυγόντα καὶ ἀπὸ τε τοῦ ἀχένοσ ἀύτης ἐξαχρηθέντα καὶ τοῖς στήθεσι τοῖς τε μαστοῖς προσφύοντα κατέκοψαν ὀλοφυρόμενον καὶ βοῶντα « μῆτερ μῆτερ, τεκοῦσα τεκοῦσα, βοήθει, σφάξομαι ». – „[Getát] pedig, aki mikor meglátta őket, anyjához menekült, úgy ölték meg, hogy átölelve őt a nyakánál keblén függött és siralmas hangon kiáltozott: »anyám, anyám, szülém, szülém, segíts rajtam, megölnek!«” Hérodianos 4,4,3: Γέτας μὲν δὴ καιρίως τρωθείς, προσχέας τὸ αἷμα τοῖς τῆς μητρὸς στήθεσι, μετήλλαξε τὸν βίον ὁ δ’ Ἀντωνῖνος

Az anyának megtiltotta, hogy gyászolja fiát, és tettét azzal indokolta, hogy Geta összeesküvést tervezett az egyeduralom megszerzése érdekében.³⁹ A hadsereg nagyobb része el is fogadta ezt a magyarázatot, s ezáltal Geta feltételezhető támogatói az összeesküvés gyanújába keveredtek és életveszélybe kerültek.

Caracalla kezdetben valószínűleg nem sorolta ezek közé Papinianust. Az immár egyeduralmú császár megkísérelte helyzetét megszilárdítani: egyrészt azért, hogy a gyilkosság másnapján a tettét megkérdőjelező légiókat lefizette, a szenátusban pedig a testvérét súlyos vádakkal illető – bár nem túl meggyőző – beszédet tartott. Lehet, hogy Papinianust éppen ez a beszéd ösztönözte arra a neki tulajdonított szállóigészerű megjegyzésre, hogy „könnyebb a testvérgyilkosságot elkövetni, mint megmagyarázni.”⁴⁰

Papinianus mindenesetre nem lehetett könnyű helyzetben, hiszen a birodalom második embereként nem maradhatott háttérben, még akkor sem, ha akart volna. Caracalla legitimációs okokból valószínűleg a maga javára akarta fordítani a gárda-parancsnok és jogtudós tekintélyét, s – legalább formálisan – maga mellé akarta állítani. Ezért a merényletet követő második napon Papinianust és a korábban a *praefectus urbi* tiszttét betöltő, – szintén Severus barátjaként ismert – Fabius Cílot arra vette rá, hogy elkísérjék a Capitoliumra, ezáltal felmutatva e tekintélyes férfiak támogatását.⁴¹

Ezen körülmények között valóban eljöhett az idő, mikor Papinianusnak választatnia kellett: vagy valóban a béke és a birodalom ellenségének nyilvánítja Getát és ezáltal igazolja Caracallát, aki ellenségnek kiáltotta ki és megölette testvérét, vagy pusztá hallgatásával – melyet mindenképpen Caracalla tette elítéléseként kellett értékelnie a közvéleménynek – ellenségévé teszi a császárt, s az egyébként is pattanásig feszült helyzetet tovább élezi. Ha az első választja, valószínűleg megmaradhat tiszttében, és segíthet a vérfürdő megakadályozásában. Ha a második mellett dönt, akkor a súlyos vádak, melyeket Geta ellen felhozott a császár, őt is maguk alá temethetik, elveszítheti tiszttét, életét, és ráadásul sokakat is erre a sorsra kárhoztathat.

κατεργασθέντος αὐτῷ τοῦ φόνου προσηδῆ τοῦ δωματίου θεῶν, φερόμενός τε δι' ὄλων τῶν βασιλείων ἔβόα μέγαν κίνδυνον ἐκπεφυγῆναι μόνις τε σωθῆναι. – „Geta hát halálosan megsebesülve, vérének anyja ölébe folytatva, bevégezte életét, Antonius pedig, amikor véghezvitték neki a gyilkosságot, előugrott a szobáskából, és az egész királyi palotán végigszaladva kiabálta, hogy nagy veszedelemből menekült meg, és alig tudott megszabadulni.”

³⁹ Hist. Aug. vita Severi 21,6: *qui statim insimulatum fratrem insidiarum contra se cogitatarum parricidalis etiam figmento interemit* – „aki azonnal megvádolta öccsét, hogy összeesküvést szőtt ellene és ezzel a gyilkos hazugsággal pusztította el.” Hist. Aug. vita Caracallae 1,1: *Geta hostis est indicatus* – „Getát ellenségnek nyilvánították.”

⁴⁰ Hist. Aug. vita Caracallae 8,6: *non tam facile parricidium excusari posse quam fieri.*

⁴¹ Hist. Aug. vita Caracallae 3,2: *...altera die Capitolium petit, <ad> eos, quos occidere parabat, adfabiliter est locutus innitensque Papi<ni>ano et Ciloni ad Palatium redit.* – „Másnap a Capitoliumra sietett, és nyájasan beszélt azokhoz, akiknek megölésére készült, majd Papinianusra és Cílóra támaszkodva, visszatért a Palatiumra.”

Papinianus az utóbbi mellett döntött, és valóban bekövetkezett, aminek be kellett következnie: tömegmészárlás Rómában és a provinciákban (állítólag húszezer áldozattal) azon személyek között, akik Geta szolgái, valódi vagy vélt barátai voltak, vagy csak kapcsolatban álltak vele.⁴²

A császár az események sodrában Papinianust a *praetorianusok* kezére adta, feltételezhetően egy meglehetősen sommás vagy formátlan eljárást követően. A *praetorianusok* bárdal végezték ki, amit Caracalla szóvá is tett, hiszen szerintre karddal kellett volna fejét venni.⁴³ Ezen kijelentésének jogi jelentőségét abban láthatjuk, hogy a karddal való kivégzés azt jelképezte volna, hogy a császár maga ítélkezett Papinianus felett, és végeztette ki egy szabályos eljárás keretében (*ius gladii*). A bárdal való kivégzés viszont ekkor már pusztán a katonai (statáriális) ítéletvégrehajtás eszközének volt tekinthető.⁴⁴

Feltételezhetjük, hogy Papinianus, a „civil” gárdaparancsnok és a parancsnoksága alá tartozó katonák közötti feszültség is hozzájárult ahhoz, hogy a *praetorianusok* saját táborukban vetettek véget az egyik legjelentősebb római jogász életének.⁴⁵

⁴² Héródianos 4,6,1: εὐθύς δὲ πάντες ἐφρονεῦοντο οἱ ἐκείνου οἰκεῖοί τε καὶ φίλοι, καὶ οἱ ὄντες ἐν τοῖς βασιλείοις ἔνθα ἐκεῖνος ὤκει ὑπερβαίνει τε πάντες ἀνηροῦντο· οὐδέ τις ἦν φειδῶ ἡλικίας, οὐδὲ μέχρι νηπίων. τὰ δὲ πτώματα συρόμενα μεθ' ὕβρεως πάσης ἀμάξαις ἐπιτεθέντα καὶ ἔξω τῆς πόλεως κομισθέντα σωρηδὸν κατεπίμπρατο ἢ ὅπως δὴ ἐρροίπτετο. οὐδεὶς δὲ περιεγένετο τῶν κἄν μετρίως ἐκείνῳ γνωσθέντων. – „Amannak [Getának] tanácsadóit, bizalmasait és azokat, akik palotájában laktak, rögtön mind legyilkoltatta; a szolgákat is mind egy szálíg kiirtatta, még a csecsemőknek sem könyörült. A holttesteket teljes göggel kivonszolta és szekerekre rakta, miután a városon kívülre szállították, halmokban megégették vagy szanaszét dobálták. Egy sem élte túl azok közül, akiket amaz csak kevéssé is ismert.” Cassius Dio (Xiph.) 77,4,1: ἐκ δὲ τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἄλλους τε καὶ τὸν Παπινιανόν. καὶ τῷ γε τὸν Παπινιανὸν φρονεῦσαντι ἐπετίμησεν ὄτι ἀξίην αὐτὸν καὶ οὐ ζῆφει διεχρήσατο. – „Sokakat megöltek a legtekintélyesebb emberek közül, mint Papinianust. Papinianus kivégzőjének szemére hányta [Caracalla], hogy bárdal ölte meg és nem karddal.”

⁴³ Hist. Aug. vita Caracallae 4,1: *dein in conspectu eius Papi<ni>anus securi percussus a militibus et occisus est. quo facto percussori dixit: «gladio te exequi oportuit meum iussum.* – „Majd a szeme látára végeztek Papinianussal, akit a katonák bárdal ütöttek agyon. Ezen alkalommal mondta a gyilkosnak: »Karddal kellett volna végrehajtanod parancsodat.«” Hist. Aug. vita Getae 6,3: *...Papinianus ipse securi percussus sit, inprobante Bassiano, quod non gladio res peracta sit.* – „magát Papinianust egy bárdal sújtották agyon, Bassianus rosszállására, mivel nem karddal hajtották végre a tettet.” Az Antoninus Geta-életrajzot Forisek P. fordításában idézzük.

⁴⁴ A kérdésről részletesen lásd BEHREND, (id. m. 34) 261–262.

⁴⁵ Vécsey Tamás éppenséggel abból indul ki, hogy Papinianus nem Caracalla, hanem a *praetorianusok* áldozata volt, akik korlátlanabb hatalmaskodási lehetőséget láttak az igazságos *praefectus* eltávolításában. Vö. VÉCSEY, (id. m. 23) 55. Alátámasztja a katonák és civil előljárok közötti problémák létét a későbbi gárdaparancsnok és nagy jogász, Ulpianus sorsa is, akit tizenegy évvel később szintén a *praetorianusok* koncoltak fel. R. KNÜTEL, *Ulpianus, Domitius*, in: M. Stolleis (szerk.): *Juristen: Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, München, 2001². 640.; KUNKEL, (id. m. 23) 246.

Témánk szempontjából közelítve feltűnő, hogy Papininaus vesztének okaira vonatkozóan Dio Cassius és Heródiános mennyire tartózkodó, míg a *Historia Augusta*ból több magyarázat is kiolvasható.

1. Az egyik változat szerint Papinianus a császári fivérek egyetértésének egyik leteleményeseként (*fautor concordiae*) vált az egyeduralomra törő Caracalla áldozatává:

„Papinianus igen közeli barátja volt Severus császárnak, és egyesek szerint a második felesége oldaláról rokona is. Severus rábízta két fiát, és ezért Papinianus az Antoninus testvérek egyetértésének volt a híve. Amikor Bassianus testvére csel-szövéseiről panaszkodott, Papinianus arra törekedett, hogy Getát ne öljék meg. Ezért a katonák őt is megölték Geta párthíveivel együtt, nemcsak hogy Antoninus engedélyével, hanem egyenesen rábeszélésére.”⁴⁶

„Végül ezután Papinianust és sok más személyt úgyszintén megöltek, akik vagy a megegyezést akarták elősegíteni, vagy Geta pártjához tartoztak. Mindkét renchez tartozó férfiakat a fürdőben, lakomázás közben, vagy a köztereken szúrtak le...”⁴⁷

Ez a legsemlegesebb magyarázat, amelyben Papinianus teljesen passzív szereplőként jelenik meg.

2. Egy másik, a későbbiekben „hivatalosnak” tekinthető indokolás szerint (ezt az előbbi Geta életrajz-részletben is megemlíti) Papinianusnak azért kellett vesznie, mert Geta pártjára állt: „és tény, hogy őt magát annak ürügyén ölték meg, hogy Geta híve.”⁴⁸ Érthető, hogy ez lett a történetírók által inkább képviselt hivatalos változat, hiszen Caracallát halála után nem sújtotta *damnatio memoriae*, hanem utódai (különösen Elagabalus) éppenséggel legitimációs alapként hivatkoztak Caracalla uralkodására. A későbbi dinasztikus törekvéseknek egyáltalán nem állt érdekében tehát, hogy Caracalla uralkodásában bármilyen kivetnivalót találjanak, s természetesen a történetíróknak sem állt érdekében eltérni ettől a magyarázattól.⁴⁹

3. A nézet, hogy Papinianusnak azért kellett vesznie, mert megtagadta a császár parancsát, sőt szinte „szemtelenül” meg is indokolta azt, eleinte nem fért bele a hivatalos történetírásba. Ennek ellenére, mint kétségbe vonható állítás, mégis belekerült a *Historia Augusta*ba és a történeti köztudatba:

„Sokan azt állítják, hogy Bassianus, miután testvérét megölte, Papinianust bírta meg azzal, hogy a senatusban és a nép előtt is igazolja helyette a gaztettet, de ő állítólag azt válaszolta, hogy nem olyan könnyű mentetetni a testvérgyilkosságot, mint

⁴⁶ Hist. Aug. vita Caracallae 8,2–4: *Papinian<um> amicissimum fuisse imperatori Severo, ut aliqui loquuntur, adfinem etiam per secundam uxorem, memoriae traditur; [3] et huic praecipue utrumque filium a Severo commendatum, atque ob hoc concordia<e> fratrum Antoninorum f<a>visse; [4] egisse quin etiam, ne occideretur, cum iam de insidiis eius Bassianus qu[a]ereretur; atque ideo una cum his, qui fau[s]tores fuerant Getae, a militibus non solum permittente[m] verum etiam suadente Antonino occisum.*

⁴⁷ Hist. Aug. vita Getae 6,3: *... et Papi<ni>anus et multi alii interempti sunt, qui vel concordiae f<a>verant vel qui partium Get<a>e fuerant, ita ut utriusque ordinis viri et in balne<o et> cenantes et in publico percuterentur.*

⁴⁸ Hist. Aug. vita Caracallae 8,7: *et constat eum qu<a>si fautorem Getae occisu<m>.*

⁴⁹ BEHREND, (id. m. 34) 264.

elkövetni. Az a szóbeszéd is járja, hogy Papinianus nem akart megfogalmazni egy olyan beszédet, amellyel azért kellett volna támadni a császár testvérét, hogy a gyilkosság ügyét még kedvezőbb színben tüntessék fel. Amikor ezt visszautasította, az volt a válasza, hogy más dolog mentegezni egy testvérgyilkosságot, és más egy ártatlanul megölt embert vádolni.⁵⁰

Sőt Spartianus akkor, amikor Septimius Severus életéről ír, csak ezt a változatot adja elő: „Továbbá megölette Papinianust, mivel nem volt hajlandó felmenteni a testvérgyilkosság vádjá alól, holott ő volt a jog mentsvére és a jogtudomány kincsesháza...”⁵¹

A Historia Augusta szerzőjének a Papinianus kivégzéséhez vezető okok közötti hezitálása mutatja, hogy a hivatalos állásponttal szemben a későbbi korok (a IV. század eleje) történetírói már más lehetőségeket is mérlegelni kezdtek, és talán olyan (akkor még elérhető) forrásokra is visszanyúltak, melyeket – az elveszejtés okairól mélyen hallgató – Cassius Dio még nem mert kiaknázni. Talán ezt támasztja alá a 4. század második felében élt történetíró, Aurelius Victor elbeszélése is: szerinte is fennállt annak a lehetősége, hogy Papinianust a császári parancs megtagadása miatt végezték ki, igaz ő is bizonytalan ebben. Ugyanakkor más lehetséges indokot nem hoz fel.⁵²

Mindenestre kiindulhatunk abból, hogy lehetett valóságalapja a később uralkodóvá váló (utolsóként felvetett) megokolásnak is, amely a későbbi évszázadokban megalapozta a rendíthetetlen Papinianus nimbuszát: már a késő ókorban egyértelműen úgy tekintettek a *praefectus praetorióra*, mint aki az igazság védelmezője volt, s

⁵⁰ Hist. Aug. Vita Caracallae 8,5–6: *multi dicunt Bassianum occiso fratre illi mandasse, ut et in senatu per se et apud populum facinus dilueret, illum autem respondisse non tam facile parricidium excusari posse quam fieri. est etiam haec faella, quod dictare noluerit orationem, qua invehendum erat in fratrem, ut causa eius melior fieret, qui occider<a>t; illum autem negantem respondisse aliud esse parricidium, aliud accusare innocentem occisum.*

⁵¹ Hist. Aug. Vita Severi 21,8: *qui [Caracalla] Papinianum, iuris asylum et doctrinae <l>egalis thesaurum, quod parricidium excusare noluisse, occidit.*

⁵² Aurelius Victor: *De Caesaribus* 20,33–34: *quippe quem ferunt illo temporis Bassiani scrinia curavisse monitumque, uti mos est, destinanda Romam quam celerrime componeret, dolore Getae dixisse haudquaquam pari facilitate velari parricidium, qua fieret, iccircoque morte affectum. Sed haec improbe absurda sunt, cum constet satis praefecturam praetorio gessisse neque incondite illum virum tantam contumeliam imponere potuisse, cui amori ac magisterio erat. – „Azt mesélik ugyanis, hogy [Papinianus] Bassianus idejében az egyik hivatal élén állt, és miután arra kötelezettségére emlékeztették, hogy magát – mint ahogy az szokásos – Rómának elkötelezve egy beszéddel a várost minél előbb lecsillapítsa, Geta halála felett érzett fájdalomában azt mondta, hogy egy testvérgyilkosságot nem lehet ugyanazzal a könnyedséggel elleplezni, mint amilyen könnyen el lehet követni, és ezért megölték. Ez azonban teljes képtelenség, hiszen egészen bizonyos, hogy a *praefectus praetorio* tisztségét viselte, és ez a férfiú aligha követhetett el minden további nélkül egy ekkora sértést azzal szemben, aki iránt szeretettel viseltetett és akinek a nevelője volt.” A *De Caesaribus* szövegét saját fordításomban idézem.*

elvhűsége áldozata lett.⁵³ Már ekkor hagyományosan elfogadott mártírhála miatt⁵⁴ – a jogászok legnagyobbikának tekintették, a „jog mentsvárának és a jogi tudás kincsesházának” (*asylum et doctrinae legalis thesaurus*) nevezték. A Kr. u. 426-ban kiadott *lex citationis* a remekjogászok közül kiemelte Papinianus szakvéleményeit azzal, hogy az eltérő vélemények egyenlő aránya esetén a bíróságnak azt a véleményt kellett ítélete alapjául elfogadnia, amelyet (iratai által) ő képviselt az adott kérdésben. Justinianus korában a jogtanulók öt éves képzése során a harmadik éveseket „papinianistáknak” nevezték, elismerve ezzel Papinianus műveinek kiemelkedő jelentőségét.

Papinianus mint jogász megítélése a középkor és az újkor folyamán is rendkívül kedvező volt. Elég itt kiemelnünk Jacobus Cujacius⁵⁵ felfogását. A talán legjelentősebb jogi humanista – Szent Jeromos értékítéletét követve, aki Papinianust, mint a *lex caesaris* tanítóját Pál apostol, mint a *lex Christi* hirdetője mellé állította – Papinianust *Summus Iurisconsultus*sá, a megközelíthetetlen szakmai és erkölcsi magasságok jogász eszményképévé emelte.⁵⁶ Ebben a késő ókor tradícióját követte, amelyben Papinianust a legjelentősebb jogászként tartották számon.⁵⁷ S ez a megközelítés túlélte a középkort és a koraujkorban egyértelműen elfogadásra került, hisz még azok is ebből a történeti tényállásból indultak ki Papinianus tettének értékelésénél, akik nem tartották oly nagyra „áldozatát az igazságért”.⁵⁸

⁵³ A modern korban sem egységes a kérdésben az irodalom: a leggyakoribb az, hogy olyan óvatosan fogalmaznak a történészek, amibe valamennyi kivégzési ok beleférhet. Legjelentősebb talán az alábbi megfogalmazás: „Geta megölésével kapcsolatban végeztette ki Caracalla.” Vö. E. BUND, *Papinianus*, in: K. Ziegler–W. Sontheimer (szerk.): *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, Bd. IV. DTV, München, 1979. 487–488.

⁵⁴ KNÜTEL, (id. m. 24) 485. Nörr ezzel szemben abból indul ki, hogy többek között azért, mert Papinianus elveszejtésének valódi okai tisztázatlanok voltak az ókorban, nem alakulhatott ki személye körül mártír-kultusz, s annak megjelenését a humanizmus korára feltételezi. D. NÖRR, *Papinian und Gryphius: Zum Nachleben Papinians*, SZ 83 (1966) 309–310.

⁵⁵ J. OTTO, *Cujas (Cujacius), Jacques (1522–1590)*, in: M. Stolleis (szerk.), *Juristen: Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, München, 2001². 152–153.; K. STAPELFELDT, *Jacques Cujas*, in: G. Kleinheyer–J. Schröder (szerk.), *Deutsche und europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*, Heidelberg, 1996⁴. 102–105.

⁵⁶ BEHRENDTS, (id. m. 34) 248.

⁵⁷ Lásd még V. GIUFFRÉ, *Papiniano: fra tradizione ed innovazione*, in: *Aufstieg und Niedergang der antiken Welt* II. 15, Berlin–New York, 1976. 632–666.

⁵⁸ A legnevesebb ezek közül Jean Bodin volt. Bodin – aki szükségszerűen szintén Papinianus parancsmegtagadásának tényéből indult ki – elítélte Papinianus tettét, mert az (önmagában dicséretes) állhatatosságával nem javított a közállapotokon, hanem inkább rontott rajtuk. Kritikáját *Az államról* írott művének abban fejezetében fejt ki, amely azt a kérdést veti fel, hogy a hivatalnoknak engedelmeskednie kell-e „természetjog-ellenes” törvényeknek? *Les Six Livres de la République*, 421–422: „De ha már nem lehet orvosolni az uralkodó hibáit, s arra utasítja a fő tisztségviselőket, hogy találjanak számára mentséget az alattvalók előtt, jobb, ha engedelmeskednek, s elfeledtetik a már megtörtént rossz emlékét, mint ha szembeszegülnek, megharagítják az uralkodót, s ezzel még rosszabbra késztetik ahelyett,

Szinte zárójelben jegyezzük meg, hogy Papinianus megítélése csak a 19. század végével változott meg jelentősen két irányzat, egyrészt a romanisták által interpoláció-kritikának⁵⁹ nevezett megközelítés, másrészt a jogpozitivizmus térnyerése által. Ekkortól vált a „papinianizmus” – mint a moralizáló, értékeket hangoztató jogász érvelés megjelölése – negatív csengésű, dehonesztáló tartalmú szitokszóvá: a jogász nem moralizál, mert az csak szakmai felkészületlenségét mutatja, a professzionizmus hiányára utal. A jogásznak mindig a szakmai platformon kell maradnia, meg kell őriznie értéksemlegességét.⁶⁰

Papinianus jogászai teljesítményének bizonyos leértékelődése azzal is járt, hogy a korábbi érdeklődés személyes sorsával kapcsolatban szintén háttérbe szorult, és a halálával kapcsolatos erkölcsi kérdések iránt megszűnt az érdeklődés. Legendának és nem többnek tartották a *Historia Augusta* által előadottakat.⁶¹

hogy mentenék, ami menthető. Így járt Papinianus testőrparancsnok is, akit Severus császár végrendeletében Caracalla és Geta gyámjának nevezett ki: amikor Caracalla császár azt parancsolta neki, hogy találjon számára mentséget a szenátus előtt testvére, Geta meggyilkolásáért, nem volt rá hajlandó, s azt a kurta és csattanós választ adta a császárnak, könnyebb egy testvérgyilkosságot elkövetni, mint mentséget találni rá; a császár ezen úgy felháborodott, hogy kivégeztette Papinianust, s ettől kezdve korlátlanul gyilkolt, pusztított és zsarnokoskodott. Ha Papinianus megpróbálta volna mentegezni azt, amin úgysem lehetett segíteni, megmentette volna saját életét is, és fékezhetne volna a császár kegyetlenkedéseit is, aki őt mindig nagyon tisztelte és becsülte. Fontosnak találtam, hogy felhívjam a figyelmet Papinianus e tévedésére, mert oly sokan dicsőítették érte, megfélemlítve arról, hogy ellenállása senkinek sem használt, a birodalom ügyeinek viszont jóvátehetetlen kárt okozott, mert olyan embertől fosztotta meg, aki mindenkinél többet tehetett, előkelő származása és legmagasabb rangja révén. Ha a helyzet kiélezettebb lett volna, ha a császár azt parancsolja neki, hogy öltesse meg Getát, vagy egyezzen bele a meggyilkolásába, akkor valóban lett volna rá oka, hogy inkább meghaljon, mintsem engedelmessédjék, és belenyugodjék egy testvérgyilkosságba.” A részlet magyar fordítását a következő kiadás alapján idézzük: J. BODIN, *Az államról. Válogatás*. Ford. Csűrös K., Budapest, 1987.

⁵⁹ A már a XVI. századi jogi humanizmusban jelentkező szövegkritikai irányzat lényege, hogy megkülönböztesse a klasszikus kori és posztklasszikus (iustinianusi) kori szövegrétegeket a római jogtudósok szövegeiben. Vö. H. E. TROJE, *Die Literatur des gemeinen Rechts unter dem Einfluß des Humanismus*, in: H. Coing (szerk.), *Handbuch der Quellen und Literatur neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Neuere Zeit (1500-1800). Das Zeitalter des gemeinen Rechts II | 1. Wissenschaft*, München, 1977. 615–796, és az ott felsorolt igen gazdag irodalmat.

⁶⁰ Legjelentősebb romanista képviselője az irányzatnak Alfred Pernice volt. Vö. BEHREND, (id. m. 34) 250.

⁶¹ SCHULZ, (id. m. 23) 299. és 247. A Papinianus-jelenséget napjainkban vizsgáló jogtörténészek közül Nörr abból indul ki, hogy a modern jogászok számára nem volt elég feltűnő Papinianus sorsa, illetve a jogtörténészek azért nem foglalkoztak ezzel, nehogy a jogász sorsa miatt érzett szimpátia befolyásolja a jogász szakmai teljesítményének a megítélését. Vö. NÖRR, (id. m. 54) 308. Ezzel szemben Behrends azt a meggyőződését fejezi ki, hogy Papinianus személyes tartása, erkölcsisége és szakmai teljesítménye, szakvéleményei mögöttes (erkölcsi) tartalma között jelentős konvergencia mutatható ki. Vö. BEHREND, (id. m. 34) 252–253. és 268–291.

V.

Már az ókorban vitatott volt tehát, hogy Papinianust valóban azért végezték-e ki, mert megtagadta Caracalla véres tetteinek igazolását. Ezt Gryphius is jól tudta, ugyanakkor tudatosan mégis ezt a magyarázatot fogadta el, és az általa *communis opinio*nak tekintett rekonstrukciót vette drámája alapjául.⁶² A drámához írt jegyzetében⁶³ kitér arra, hogy a történeti forrásokban fellelhető több lehetőség közül, melyek Papinianus halálához vezethettek, – mérlegelve valamennyi történetiségét – miért éppen a császár mellett elmondandó védőbeszéd megtagadását tartja a legvalószínűbbnek.⁶⁴

Saját megjegyzései szerint Gryphius elsősorban a *Historia Augusta*ból vette drámája történeti anyagát, de használta Cassius Dio és Héródianos görög nyelvű munkáit is. Ugyanakkor bizonyos történeti összefüggések tekintetében eltér forrásaitól. A *Historia Augusta* által elmondott történetet követve abból indul ki, hogy Julia Domna második felesége volt Septimius Severusnak, anyja Getának és mostohaanyja Caracallának. Ugyanakkor kitalált összefüggés az, hogy Gryphius nem csak Julia Domna rokonának tekinti Papinianust, hanem Caracalla sógorának is, mert mindketten Plautianus, a korábbi *praefectus praetorio* lányait vették feleségül. Papinianus tekintetében ez nem felel meg a forrásoknak.⁶⁵ Más tekintetben is vannak nyomai a sajátos gryphiusi rekonstrukciónak: bizonyos az, hogy az események összesűritése egy napra dramaturgiai okok miatt történt meg, a történeti források egyértelműen hosszabb időre vetítik ki a Gryphius által rekonstruált eseményeket. Nem igazolható, hogy Papinianus tényleg toleráns volt a keresztényekkel.⁶⁶ A negyedik felvonásban eshetőségként felmerülő katonai puccsra nincsenek történelmi bizonyítékok, azt inkább drámai eszköznek kell tekintenünk.⁶⁷ Papinianus apjának neve (Hostilius) egy akkoriban még eredetinek tartott, de utóbb hamisítottnak bizonyuló sírfeliratról származik.⁶⁸ Szemben Gryphius előadásával, Caracalla valószínűleg nem mozdította el Papinianust hivatalából.⁶⁹

⁶² A modern elemzők sem egységesek a kérdésben: Dieter Nörr azt tarja valószínűbbnek, hogy Papinianust politikai okokból veszejtették el, mert Geta követője volt. Nörr szerint e megoldás mellett szólnak a jobb érvek. Okko Behrends ezzel szemben – újra számba véve a forrásokat – elfogadja, hogy Papinianus halálának konkrét oka a császár kérésének megtagadása volt. NÖRR, (id. m. 54) 308.; BEHREND, (id. m. 34) 257–261.

⁶³ *Andreas Gryphii Kurtze Anmerkungen über seinen Papinianum*, in: I.-M. Barth, (id. m. 8) 117–135.

⁶⁴ *Anmerkungen* III. 510.

⁶⁵ NÖRR, (id. m. 54) 317.

⁶⁶ BEHREND, (id. m. 34) 245.

⁶⁷ BEHREND, (id. m. 34) 257., 37. l.; P. MICHELSEN, *Vom Recht auf Widerstand in Andreas Gryphius', Aemilius Paulus Papinianus*. *Simpliciana*, Schriften der Grimmelshausen-Gesellschaft 17 (1995) 56.

⁶⁸ BEHREND, (id. m. 34) 244.; NÖRR, (id. m. 54) 309.

⁶⁹ KUNKEL, (id. m. 23) 224.; BEHREND, (id. m. 34) 257.

Mindebből kitűnik, hogy bár Gryphius a Papinianus halálához vezető külső eseményeket jórészt az ókori források alapján rekonstruálja,⁷⁰ de Papinianus személyiségének kidolgozása során (s a dramaturgiai kényszerűségek okán) saját költői képzeletére és didaktikai szándékaira is támaszkodik. A költői szabadsággal ott él, ahol bizonyos hiányosságokat kell pótolnia, illetve az általa kitűzött cél felé kell lendítenie a dráma eseményeit. Ezt annál is inkább megteheti, mert a kor olvasói és színmű-közönsége számára a történeti (tényleges) és költői (fikciós) valóság elválasztása nem volt lényeges:⁷¹ ebben a korban a történeti témákat nem a maguk történetiségében szemlélték, hanem *sub specie aeternitatis*, azon szempontból, ami az emberben és az emberen túl változtathatatlan. Gryphius drámáinak történései is a jelen és az örökkévalóság feszültségében állnak (és értelmezendők).⁷²

Ennek fényében különösnek tűnhet a mai olvasó számára, hogy Gryphius – hasonlóan egy tudományos munkához – lábjegyzetekkel látta el drámájának kéziratát. Ennek egyik oka, hogy Gryphius jelentős általános műveltséggel és a legkülönbözőbb diszciplínákban nagy jártassággal rendelkező személy volt, aki az orvos- és a jogtudomány mellett a történeti ismereteknek⁷³ is nagy jelentőséget tulajdonított. A másik ok azonban sokkal jelentőségtejtesebb (s kihat a történeti események gryphiusi rekonstrukciójára is). A jegyzetekkel való magyarázat ugyanis nagymértékben összefügg kora emberének a történelemhez való viszonyával: szemükben a történelem – mint az élet tanítómestere – célja, hogy példákat (*exempla*) mutasson fel a későbbi korok számára.

De ahhoz, hogy a történeti esemény példamutató lehessen, „igaznak” kell lennie, s az igazságtartalom kevésbé a történeti összefüggések – bizony gyakran kritikátlan – rekonstrukciójában állt, mint inkább a részletek hűséges ábrázolásában.⁷⁴ A részletekben való hűség tehát fontos, de a nagyobb történeti összefüggések sem lényegtelenek, hiszen az *exemplumok* nem csak példaként mutathatók fel, hanem egyúttal bizonyítékkul is szolgálnak: s a megfelelő igazságtartalom ehhez nélkülözhetetlen. A skolasztikus filozófusok (és ehhez hasonlóan a koraújkorai sztoikusok is) egy állítás helyességét a *consensus omnium*-ból vezették le: de a *consensus* alapján „történetileg” igazolt *exemplumok* egyúttal bizonyítják a *consensus* létét és tartalmát is.⁷⁵ Ezen felfogás értelmében Papinianus nem csak példája lehetett az állhatatos férfi-

⁷⁰ A részletekhez való ragaszkodását sokan kiemelik a szakirodalomban: H. HECKMANN, *Elemente des barocken Trauerspiels am Beispiel des „Papinian” von Andreas Gryphius*. Darmstadt, 1959. 15–16.; KELLER, (id. m. 5) 145.; MICHELSEN, (id. m. 67) 48.; NÖRR, (id. m. 54) 317.

⁷¹ NÖRR, (id. m. 54) 317.

⁷² MICHELSEN, (id. m. 67) 45.

⁷³ A *Historia* a XVII. században gyűjtőfogalom volt, ami magában foglalta mindazokat az ismereteket, amelyeket az ember megtapasztalt története során, így a természettudományok is ide tartoztak. Vö. W. VOSSKAMP, *Untersuchungen zur Zeit- und Geschichtsauffassung im 17. Jahrhundert bei Gryphius und Lobenstein*, Bonn, 1967. 25.

⁷⁴ NÖRR, (id. m. 54) 346.; MICHELSEN, (id. m. 67) 48.

⁷⁵ NÖRR, (id. m. 54) 317.

nak (*vir constans*), hanem egyúttal bizonyítéka is annak a tézisnek, hogy inkább kell engedelmeskednünk a jognak, mint az embernek.

Végkövetkeztetésként megállapíthatjuk, hogy akár úgy és azért halt meg Papinianus, ahogy Gryphius elgondolta és nézői elé tárta, akár nem, nyugodtan kapcsolódhatunk a tradícióhoz, melyek Papinianust az európai jogászság morális és szakmai példaképei közé emelte.

Ha példája nem is képes arra, hogy megvilágítsa, hogyan lépjen fel egy jogász aktívan egy olyan helyzetben, midőn saját értékrendje és a hatalom parancsa ellentétbe kerülnek egymással, mégis arra biztat, hogy törekedjünk saját (akár szakmai) értékrendünk kialakítására. És ha ez kialakult, lelkiismerettel ragaszkodjunk hozzá, s adjunk hangot neki, akár egyedül maradván is.